

Het "Sente Jacopshuus up Nieuwland" te Gent. Godshuis of politieke instelling (ca. 1257 - 1540)¹

S. MEERSSEMAN

"aussi avons réservé et réservons à notre seulle et entierre disposition la maison que l'on dit Sint Jacobs huys", met deze woorden beëindigde keizer Karel V de periode van onafhankelijk bestaan in de geschiedenis van het Sint-Jacobsgodshuis "upt Nieuland" te Gent. Sinds de dertiende eeuw was het godshuis één der meest vooraanstaande Gentse liefdadigheidsinstellingen. Het lijdt dan ook geen twijfel dat Gentse politici zich wat graag een plaatsje verwierven in het bestuur van het "Sente Jacopsgasthuse", hetgeen mogelijk was door lid te worden van de vrome Broederschap van Sint-Jacob op Nieuwland, die het godshuis beheerde.

Het godshuis en de broederschap van Sint-Jacob op Nieuwland

Het aan Sint-Jacob gewijde godshuis bevond zich tot de tweede helft van de 19de eeuw in het noorden van Gent. Het lag meer precies op Nieuwland, op de Muide. Dit is de plaats van de huidige van Caenegemstraat, in de parochie van H.Kerst en dus in het patronaatsgebied van de abt van de Sint-Baafsabdij. Deze inplanting in het noorden van de stad - oorspronkelijk buiten de muren - was ongetwijfeld geen toeval. Een der functies was immers het opvangen van pelgrims, in het bijzonder de zogenaamde "Santiagovaarders". Deze ligging liet het godshuis toe pelgrims, die uit de noordelijke Nederlanden op doorreis waren naar Compostela, op te vangen, zelfs na het sluiten van de stadspoorten. Dit wijst er op dat Gent geen vertrekplaats van een Santiagoroute was, aangezien een Sint-Jacobsgasthuis in de eerste plaats bedoeld was voor pelgrims die reeds op weg waren.² De bedevaarders kwamen dan ook uit de Noordelijke Nederlanden via de route Antwerpen-Moerbeke-

¹ Men leze meer over dit godshuis in : S. Meersseman, "Het Sint-Jacobsgodshuis in Gent", in *Stadsarcheologie, Bodem en monument in Gent*, Gent, 1990, 14, nr. 4, p. 75-85.

² Dat is althans de indruk die men krijgt in de omvangrijke studie van A.Georges : *Le pèlerinage à Compostelle en Belgique et dans le nord de la France suivi d'une étude sur l'iconographie de Saint-Jacques en Belgique*. Brussel, Académie Royale Belge, Classe Beaux-Arts, 1971. (mémoires collection in -40, 2de reeks XIII)

S. MEERSSEMAN

Gent (in plaats van de route Antwerpen-Mechelen-Brussel), terwijl pelgrims uit het hinterland van de stad eveneens een eerste onderkomen konden vinden in het Gentse godshuis.

Over het ontstaan van het Sint-Jacobsgodshuis tasten we vooralsnog in het duister. Het weinige materiaal uit de vroegste geschiedenis van het godshuis dat de tand des tijds heeft doorstaan, wijst echter duidelijk op een verband tussen het godshuis en de broederschap van Sint-Jacob, die het beheer voerde over de instelling (zie lager).

De oudst bewaarde bronnen over de broederschap zijn drie ledenlijsten, die volgens M. Gysseling gedateerd moeten worden tussen 1260 en 1270³. Hij baseert zich hiervoor op de paleografie, maar ook op het feit dat enkele van de documenten afschriften bevatten van teksten die gedateerd zijn op 22 augustus 1270 en 27 april 1272. Deze teksten vermelden schenkingen, gedaan aan de broederschap, hetgeen aantoont dat de broederschap circa 1270 reeds bestond. Dit lijkt echter tegengesproken te worden door een relaas, neergeschreven in een grondboek uit het einde van de 15de eeuw. Het relaas beweert immers dat de broederschap pas in 1282 zou ontstaan zijn naar aanleiding van het verkrijgen van de toestemming om missen te houden op het altaar van de kapel van het godshuis. Het relaas is echter pas ca. 1496 tot stand gekomen en we kunnen dus met reden twifelen aan de accuratesse ervan⁴. De samensteller van het relaas verwarde wellicht de oprichting van de broederschap met de toestemming die de bisschop van Doornik op 2 oktober 1283 aan de "provisores et fratres hospitalis beati Jacobi iuxta Gandavum in loco qui dicitur Niulande de novo fundati" gaf om het goddelijk officie te vieren in de kapel en om er een voldoende gedoteerde kapelanij te stichten⁵. "De novo fundati" slaat hier wellicht enkel op de kapel.

In het begin van de veertiende eeuw kan het bestaan van de broederschap met zekerheid vastgesteld worden. Vanaf 1316-17 krijgt de broederschap immers

³ SAG, Stadscharters nrs. 161, 162, 163; editie M. Gysseling, *Corpus van middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*, reeks I, I, p. 92 (nrs. 92, 93 en 94).

⁴ SAG, LXIV, nr. 8a, fo 8 ro-vo. De auteur wilde ongetwijfeld wijzen op de lange traditie van missen die in het godshuis bestond. Meteen achter het relaas en in het zelfde handschrift volgt immers een afschrift van een stichting van een kapelanij door kapelaan Gillis Stoop.

⁵ RAG, SBG, O.497, 2 oktober 1283; editie : C. Vleeschouwers, *De oorkonden van de Sint-Baafsabdij te Gent : Diplomatisch en paleografisch onderzoek naar de oorkondenproductie van een Benedictijns abdijscriptorium (819-1321)*, Gent, RUG (onuitgegeven doctoraatsverhandeling o.l.v. prof. dr. W. Prevenier), 1985-86, bijlage II, nr. 509, p. 1173-75.

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

18 lb. payment van de stad als terugbetaling van het ongeld voor de wijn die in de broederschap werd gedronken.

In de literatuur vind men als stichtingsdatum van het godshuis meestal 1279, op basis van een verkeerd gedateerde pauselijke Bulle, waarin de weldoeners van het godshuis aflaten beloofd krijgen⁶. Men vindt als stichtingsdatum ook 1282-83, op basis van het relaas uit 1496 waarvan we reeds zegden dat het niet volledig betrouwbaar is. Enkel J. Van Herwaarden zoekt de oorsprong een veertigtal jaar vroeger⁷. Wellicht zit hij het dichtst bij de werkelijkheid, want tijdens ons eigen onderzoek vonden wij een vermelding in het testament van Simon de Valle uit 1257, waaruit blijkt dat het godshuis toen reeds bestond⁸. Hij liet immers een som van 40 solidi na voor het "hospitium Sancti Jacobi".

Als stichter van het godshuis wordt soms de figuur van Hendrik Goethals, befaamd theoloog en wijsgeer, beter bekend als Hendrik van Gent, geciteerd in de literatuur⁹. Geen enkele contemporaine bron wijst echter op enige relatie tussen het godshuis en Hendrik van Gent. Wellicht mogen we deze veronderstelling dan ook verwijzen naar het rijk van de fantasie.

Het oprichten van een godshuis vergde immers grote sommen geld, die, in het geval van het Sint-Jacobsgodshuis, enkel door een vereniging als de broederschap van Sint-Jacob konden bijeengebracht worden. Indien een privé-persoon, zoals wordt gesuggereerd over Hendrik van Gent, werkelijk betrokken zou zijn geweest bij de oprichting van het godshuis, dan mogen we veronderstellen dat de naam van deze gulle schenker op één of andere manier bekend zou zijn gebleven in de instelling of dat een zekere verering zou ontstaan zijn voor deze persoon. Dit is niet het geval zodat we gerust kunnen stellen dat het godshuis door de broederschap van Sint-Jacob is opgericht. Van in den beginne is er immers steeds sprake van "fratres" en een "fratria" in het godshuis en nooit van een individu, laat staan van Hendrik van Gent.

⁶ Het gaat in feite om een in 1300 door Wouter I van Aardenburg, abt van de Sint-Baafsabdij gevidimeerde Bulle van paus Nikolaas IV in plaats van Nikolaas III. Daardoor moet de Bulle niet op 1 september 1279 gedateerd worden, maar wel tien jaar later. SAG, stadscharter nr. 116, 3 augustus 1300; editie: C. Vleeschouwers, *op. cit.*, Bijlage II, p. 1376-79, nr. 585.

⁷ J. van Herwaarden, "De pelgrimage naar Santiago de Compostela (12de-18de eeuw)" in: *Santiago de Compostela: 1000 jaar Europese bedevaart*, Gent, Gemeentekrediet, 1985, p. 79.

⁸ RAG, SBG, O.368, september 1257; editie C. Vleeschouwers, *op. cit.*, Bijlage II, p. 828-832, nr. 373. We danken dr. Vleeschouwers die ons attent maakte op dit document.

⁹ "De bedevaerden en Sint-Jacobsgodshuis, te Gent" in: *De Vlaemsche Leeuw*, 3, nr. 1, 6 januari 1867.

S. MEERSSEMAN

Het Sint-Jacobsgodshuis is dus waarschijnlijk door de gelijknamige broederschap opgericht kort vóór 1257. Vooraleer over het bestuur van de broederschap van Sint-Jacob op Nieuwland te spreken is het nodig om allereerst een verwarring uit de wereld te helpen omtrent deze broederschap. Het is namelijk zo dat Gent, althans op het einde van de 15de en de 16de eeuw, maar liefst drie verschillende broederschappen van Sint-Jacob kende¹⁰.

De eerste en ongetwijfeld oudste was de broederschap die het beheer van het godshuis op Nieuwland waarnam. De broederschap bestond uit een zestal parochiale afdelingen, met name deze van Sint-Jacobs, Sint-Jans, Sint-Niklaas, Sint-Michiels, Sint-Pieters en H.Kerst, die volgens een bepaalde beurtrol het bestuur van de broederschap in het godshuis (en dus van het godshuis zelf) leverden. Het bestaan van deze vereniging kan, zoals hoger vermeld, reeds in de dertiende eeuw vastgesteld worden. Het einde van de broederschap viel samen met de confiscatie van het godshuis door keizer Karel in 1540. De vereniging beschikte door de confiscatie in de "Concessio Carolina" immers niet meer over bezittingen en inkomsten om haar werking verder te zetten, vermits de eigendommen van het godshuis en van de broederschap dezelfde waren.

Een tweede broederschap van Sint-Jacob was te vinden in de Onze-Lieve-Vrouwe-Kerk te Sint-Pieters. Deze broederschap was oorspronkelijk vrijwel zeker één van de parochiale afdelingen van de broederschap uit het godshuis, die later zelfstandigheid voor zichzelf opeiste. De broederschap in de O.L.V.-kerk liet zelfs niet na te ruziën met haar moedervereniging over het collatierecht van een kapelanij in de O.L.V.-kerk en over een bestuurder van de broederschap in het godshuis die volgens dezen van de O.L.V.-kerk ook in hun broederschap de functie van bestuurder moest uitoefenen op basis van het reglement van de broederschap van de O.L.V.-kerk¹¹. De broederschap hield echter ook op te bestaan in de tweede helft van de zestiende eeuw.

De derde en laatste broederschap die aan de heilige Jacobus was gewijd, was te vinden aan het Sint-Jacobsaltaar in de Sint-Jacobskerk. Op 1 januari 1494 verkregen ca. 47 mensen, allen "ghuldebreders in Sente Jacopshuus", de

¹⁰ Over deze broederschappen zie ook : P. Trio, *De Gentse broederschappen (1182 - 1580) : ontstaan, naamgeving, materiële uitrusting, structuur, opheffing en bronnen*, Gent, Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 1990 (Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 16).

¹¹ De ruzie over het collatierecht heeft gedurende de hele eerste helft van de zestiende eeuw aangesleept en kwam zelfs voor de Raad van Vlaanderen die de broederschap uit het godshuis uiteindelijk gelijk gaf. De kapelanij was door de bestuurders van de broederschap van het Nieuwland gesticht, ook al werd dit tegengesproken door dezen van de O.L.V.-kerk (SAG, LXIV nr. 9k). De discussie omtrent de bestuurder kwam enkel voor de schepenbank van de Keure (SAG, LXIV charter nr. 141 a).

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

toelating om een broederschap te houden in de Sint-Jacobskerk aan het sterk in verval geraakte altaar van Sint-Jacob¹². De relatie met de broederschap van het godshuis is dus overduidelijk. Het zijn leden van de laatstgenoemde broederschap die een nieuwe vereniging stichtten ter ere van de heilige Jacobus. Misschien gaat het wel om de heroprichting van een verloren gegane parochiale afdeling in de Sint-Jacobsparochie. De broederschap in de Sint-Jacobskerk heeft tot 1566 sporen nagelaten om daarna in het duister van de geschiedenis te verdwijnen.

Functies.

Aan de hand van de benamingen van het godshuis kunnen we reeds enkele functies van de instelling achterhalen. Doorgaans gebruiken de bronnen de neutrale term "Sente Jacopshuus". De term "godshuuse van Sente Jacopshuus" wijst echter in de richting van een soort "bejaardentehuis". Vaak wordt echter de benaming "hospitale van Sente Jacopshuus" gebruikt, een term die kan wijzen op eventuele ziekenzorg, maar ook op de functie van gasthuis waar behoeftigen en pelgrims gastvrijheid en onderdak konden vinden.

De functie die het godshuis in de literatuur meestal krijgt toebedeeld, is deze van gasthuis voor pelgrims. Dit wil zeggen dat pelgrims, in de eerste plaats Santiagovaarders, onderdak konden krijgen in het "gasthuis". In de meeste gasthuizen was dit beperkt tot één of twee dagen, maar Gent zou hierop een uitzondering vormen samen met Brussel, waar de pelgrims ook drie nachten na elkaar konden overnachten in het gasthuis¹³. Nochtans blijkt nergens uit de bronnen dat deze functie effectief werd uitgevoerd. De rekeningen van het godshuis (bewaard voor de periode 1415-1796) bevatten immers geen specifieke onkosten bestemd voor pelgrims. Enkel bij stichtingen van jaargetijden werd soms een kleine som geld voorzien die moest verdeeld worden onder de proveniers, de armen en de pelgrims in het godshuis. Dat pelgrims zelden in de bronnen vermeld worden, is wellicht te verklaren door het feit dat pelgrims die gasthuizen aandeden doorgaans armen waren en in het Sint-Jacobsgodshuis dan ook vermeld staan als armen (hetgeen ook tot de functies van de instelling behoorde). Er waren dus pelgrims in het godshuis, maar deze functie was in geen geval de belangrijkste taak van het Sint-Jacobsgodshuis, zelfs niet in de beginperiode.

¹² Archief van de Sint-Jacobsparochie, nrs. 1491/201, 1492/206 en 1493/207.

¹³ Althans volgens P.P.M. Alberdingk-Thym, *De gestichten van liefdadigheid in België van Karel de Grote tot aan de XVe eeuw*, Mémoires couronnés des savants étrangers publié par l'Académie Royale Belge, XLX, Brussel, 1883, p. 117-118. Deze bewering wordt door geen enkele bron gestaafd.

S. MEERSSEMAN

De functie als armenhuis is veel beter gedocumenteerd. Reeds in 1286 beloofde de pastoor van H.Kerst afdelen aan de weldoeners van het godshuis dat dagelijks onder meer twaalf armen onthaalde¹⁴. Daarmee behoorde het godshuis tot de middelgrote armeninstellingen¹⁵. Het aantal is gedurende de veertiende en vijftiende eeuw vrij konstant gebleven. Een inventaris uit 1413 vermeldt een tiental bedden, terwijl in 1471-72 48 el laken werden aangekocht om elf beddelakens te maken¹⁶. Vermits het de gewoonte was om met meerdere personen in hetzelfde bed te slapen, moeten we veronderstellen dat de capaciteit van het godshuis tussen de 11 en de 33 personen lag.

Het dagelijks leven van de armen van het Sint-Jacobsgodshuis verschilde weinig van dat in andere liefdadigheidsinstellingen. In ruil voor een loden teken dat op de Vismarkt werd uitgedeeld konden de armen onderdak, voeding en verwarming verwachten in het godshuis. Deze voeding bestond uit het traditionele bord "pottaige" (een soort erwtensoep) een homp brood en een bord bonen. Als tegenprestatie waren de armen ertoe gehouden te bidden voor het zieleheil van "allen den ghenen die weldadich gheweest hebben den vornomden godshuus ende noch duecht doen sullen"¹⁷.

De functie die het belangrijkste en tegelijk het meest winstgevend was voor de instelling was uiteraard deze van proveniershuis. Een "provenhuus" was "een liefdadigheids-gesticht waaraan proven verbonden waren, een huis waarin men voor een bepaalde som huisvesting en verzorging kon kopen"¹⁸. Het Sint-Jacobsgodshuis blijkt volgens de bronnen in de eerste plaats een dergelijk "provenhuus" geweest te zijn.

Reeds in 1291 konden de bestuurders aan mannen én vrouwen de "provende van den huis" geven¹⁹. Het bestuur kon hierbij sommige mensen weigeren, want het was "niet sculdech thontfane hiemene hi ne ware bedde siic ofte soe harm dat hi sijn broed bidden moeste, ofte tlant rumen van armoeden war bi dat thuis lachter van hem heben mochte". In 1329 werd uitdrukkelijk bepaald dat kandidaat-proveniers minstens zeven jaar lid van de broederschap van Sint-Jacob moesten zijn²⁰. Om dit lidmaatschap te verwerven waren er twee mogelijkheden : Ofwel ging men persoonlijk naar Santiago de Compostela,

¹⁴ SAG, stadscharter nr. 143, 22 september 1286.

¹⁵ G. Maréchal, "Armen- en ziekenzorg in de zuidelijke Nederlanden", in : *N.A.G.N.*, Haarlem, 1982, deel 2, p. 273.

¹⁶ SAG, LXIV nr. 9e; SAG, LXIV nr. 16.

¹⁷ SAG, 93, register LL, fo 319 ro.

¹⁸ E. Verwijs en J. Verdam, *Middelnederlandsch woordenboek*, Den Haag, 1875-1929, VI, kol. 749.

¹⁹ SAG, stadscharter nr. 162, fo 2 ro; editie : M. Gysseling, *op. cit.*, nr. 93.

²⁰ SAG, stadscharter nr. 161, fo 10 vo; editie : M. Gysseling, *op. cit.*, nr. 94.

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

ofwel betaalde men een afkoopsom van 18 lb. gr. voor vrouwen en het dubbele voor mannen.

Wie provenier wilde worden in het godshuis kon het bij deze betalingen alleen niet laten. Eerst en vooral waren er enkele kleinere financiële verplichtingen : 3 lb. gr. pitantiegeld voor een pitantie ten behoeve van de medeproveniers, 3 lb. gr. cappellegeld voor de kapel. Bovendien beloofden de proveniers vaak hun bezit of een deel ervan na hun dood te zullen afstaan aan het godshuis. Het lijkt erop dat dit in het Sint-Jacobsgodshuis niet verplicht was, maar in vele andere godshuizen wel. Deze belofte gebeurde soms bij de intrede van de provenier, maar soms ook pas na enkele jaren in het godshuis te hebben gewoond. Dit was het geval voor Jan Belkier en zijn vrouw Marie de Rijcke in 1450 na twaalf jaar provenierschap. Na de confiscatie van de instelling in 1540 veranderde er op dit vlak een en ander. In december 1544 bepaalden de toenmalige bestuurders dat de proveniers tenminste een of twee pond grote aan het godshuis moesten nalaten na hun dood²¹. Een groot aantal proveniers liet immers na dit uit eigen beweging te doen.

In 1499 werden door het bestuur bijkomende voorwaarden gesteld²². Zo moest een kandidaat-provenier tenminste veertig jaar oud zijn en van goede faam en naam. Verder waren er enkele gedragsregels waar de proveniers zich aan te houden hadden. Weduwnaars mochten niet hertrouwen op straffe van verbeurdverklaring van de provende, ze mochten niet buiten het godshuis overnachten zonder toestemming, ze mochten geen beroep uitoefenen, niet liegen, niet kwaadspreken over medeproveniers of over het godshuis, etc...

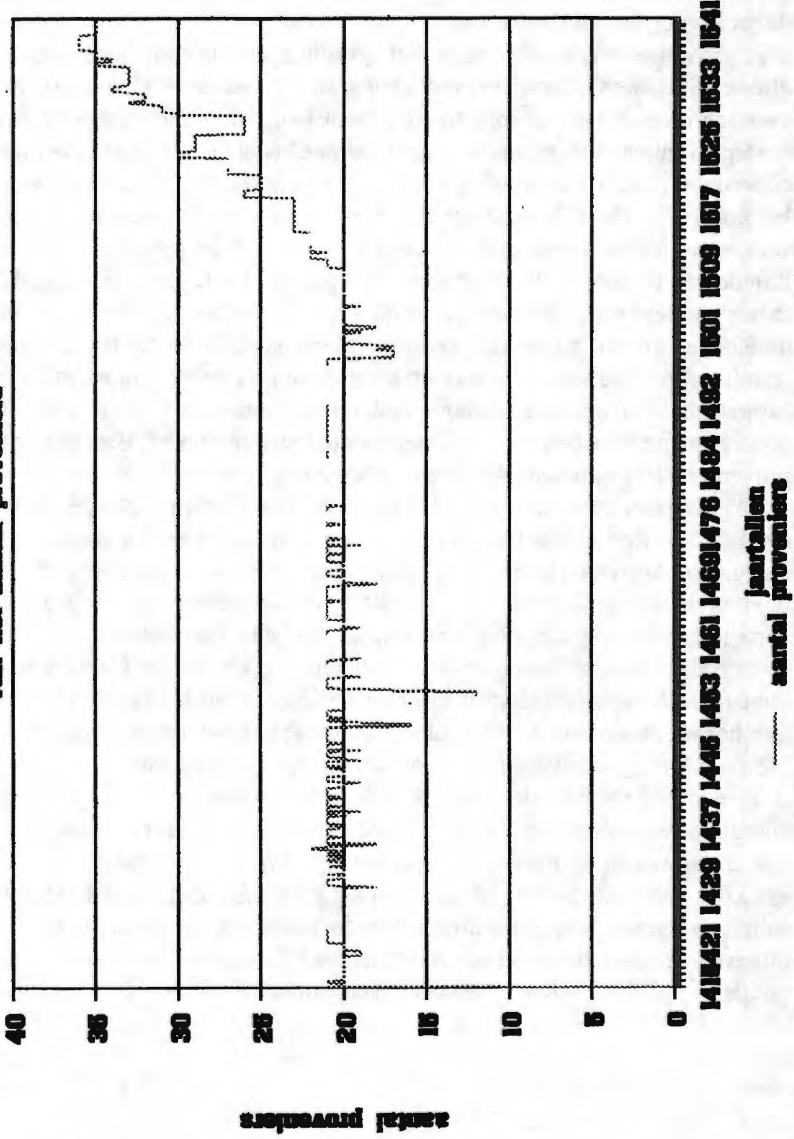
Om hoeveel personen gaat het hier nu ? De rekeningen zijn de aangewezen bron om hierop te antwoorden, maar aangezien de reeks pas in 1415 begint, is onze informatie over de dertiende en veertiende eeuw eerder beperkt. In de veertiende eeuw was het aantal, althans theoretisch, beperkt tot twintig, een aantal dat ook in de praktijk schijnt toegepast te zijn, aangezien er in 1374 sprake is van eenentwintig personen in het godshuis. Pas vanaf 1415 kan het aantal preciezer bepaald worden aan de hand van de rekeningen waarin uitgaven vermeld staan die het godshuis ten behoeve van de proveniers deed op negen tijdstippen in het jaar, het zogenaamde zuivelgeld²³.

²¹ RAG, RVV 31611, kopie van een akte van 27 december 1544. Het gaat in feite om de verlening van een octrooi om losrenten te verkopen aan het godshuis door keizer Karel, omwille van de financiële problemen van de instelling.

²² SAG, LXIV nr. 10, 16 juli 1499.

²³ Wat dit zuivelgeld precies was konden we niet achterhalen. Het gaat om een som geld die de proveniers kregen, waarschijnlijk om zuivelproducten mee te kopen. De rekeningen vermelden telkens het aantal proveniers.

Grafische voorstelling van de evolutie
van het aantal proveneriers



"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

Tot 1490 bleef het aantal vrijwel stabiel op 21 personen. Alleen de periode van de grote opstand van Gent tegen Filips de Goede (1449-1453) betekende voor het proveniersaantal een zware inzinking. Op het dieptepunt bleven er slechts 12 proveniers over in het godshuis. Een tweede inzinking situeert zich circa 1497 toen het aantal afnam tot 17 personen. Het aantal herstelde zich in de volgende jaren om vanaf 1510 geleidelijk te stijgen tot een maximum van 35 personen.

Het complex en haar restanten.

Van het godshuis zelf is heden ten dage niets meer overgebleven. Enkel een grondplan, gemaakt door P.J. Goetghebuer circa 1863 naar aanleiding van de nakende afbraak van de gebouwen, toont de gebouwen in detail²⁴. Het complex bestond uit een kapel, gelegen aan de oostzijde van een pleintje. Aan de zuidzijde bevond zich een langwerpig gebouw, het gastenverblijf, en aan de noord- en westzijde bevonden zich enkele nutsgebouwen en een poort die uitgaf op het Godshuishammeke, de enige straatnaam die nu nog herinnert aan het Sint-Jacobsgodshuis. Naar het zuiden toe vertrok vanop het pleintje een straatje waarlangs de provenierswoningen zich bevonden. Bij de verkoop en afbraak van het complex in de jaren zestig van de vorige eeuw werd, ongeveer op dezelfde plaats, de huidige van Caenegemstraat aangelegd. Van dit alles rest ons nu niets meer. Het enige dat, naast de straatnaam "Godshuishammeke", nog herinnert aan het godshuis is de huidige rooilijn op het kruispunt van de Groenbrugstraat, met de Moestuin- en de van Caenegemstraat, waar eertijds de hoofdingang van het complex lag.

Bestuurders

Het Sint-Jacobsgodshuis werd door de broederschap van Sint-Jacob op Nieuwland bestuurd. Het bestuur van de broederschap werd jaarlijks gekozen tijdens de grote "gildemaaltijd" die op de zondag na het feest van Sint-Jacob en Sint-Kristoffel werd gehouden (25 juli). In de dertiende eeuw bedroeg de ambtstermijn slechts één jaar, maar tenminste vanaf het begin van de vijftiende eeuw was dit reeds drie jaar. Slechts één maal werd hier, door externe omstandigheden, een uitzondering gemaakt. Tijdens de Gentse opstand tegen Filips de Goede (1449-53) bleef het bestuur van 1451 aan tot na de crisis en werd het pas in juli 1454 vervangen, één jaar te laat²⁵. Elke parochiale afdeling duidde onder haar leden vier bestuurders of "meesters" aan, behalve H.Kerst dat, wegens zijn kleine omvang, slechts twee bestuurders

²⁴ SAG, Atlas Goetghebuer, D 91 F 158 nr. 8.

²⁵ De samenstelling veranderde doordat sommige bestuurders moesten vluchten tengevolge van de opstand en pas na de opstand konden terugkeren.

S. MEERSSEMAN

mocht aanduiden²⁶. Per parochie werd onder de vier (of twee) bestuurders één deken aangesteld. Dit gebeurde door de vier "meesters" van een andere parochie : De vier meesters van Sint-Michiels kozen aldus een deken onder de vier meesters van Sint-Jans en omgekeerd; dezen van Sint-Jacobs kozen een deken onder de meesters van Sint-Niklaas en omgekeerd; de vijfde deken werd door de vier reeds verkozenen aangeduid onder de meesters van de Sint-Pietersparochie. De parochie van H.Kerst mocht slechts een deken leveren om de twee termijnen. De aldus gekozen vijf "dekene van Sente Jacopshuus" vormden het centrale bestuur van de broederschap en stonden tegelijk in voor het beheer van het godshuis.

| Leden van de parochies | bestuurders per parochie | godshuis bestuur | de vijf bestuurders |
|------------------------|--------------------------|------------------|---------------------|
| SINT-PIETERS | 4 | 1 | |
| H. KERST | 2 | 1 | |
| SINT-JACOB | 4 | 1 | |
| SINT-NIKLAAS | 4 | 1 | |
| SINT-MICHIELS | 4 | 1 | |
| SINT-JANS | 4 | 1 | |

Organigram van de bestuurswijze van de broederschap en het godshuis.

De bestuurders oefenden controle uit op het financieel beheer van het godshuis dat werd uitgevoerd door de ontvanger. Deze controle gebeurde tijdens de gildemaaltijd in aanwezigheid van de oude en nieuwe bestuurders. De bestuurders gingen ook regelmatig op controle naar de bezittingen van de instelling²⁷. Verder kenden zij de provenden van het godshuis toe, mochten alleen zij pachtgoederen van het godshuis verhuren, etc. In ruil voor hun goede diensten kregen zij aan het einde van hun termijn elk drie el laken. In 1486-87 werden deze betalingen in natura omgezet in betalingen in speciën en kreeg elke bestuurder 18 l. par. voor zijn diensten gedurende drie jaar²⁸. In 1540 werd het bestuursstelsel van het godshuis drastisch gewijzigd. Vanaf dat jaar verloor de Sint-Jacobsbroederschap immers niet alleen de

²⁶ SAG, LXIV nr. 10, kopie van een akte van 16 juli 1499.

²⁷ Opvallend hierbij is dat de deken van het godshuis zelden effectief meeding op tocht. Dit is overduidelijk in het geval van Lievin van Pottelsberghe, die geen enkele maal meeding gedurende zijn ambtstermijnen als deken in 1514-16, 1520-22 en 1526-28.

²⁸ Het was in elk geval een bedrag waar men niet van kon leven, zodat een bestuurdersfunctie in feite louter honorifiek was.

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

controle over het godshuis dat volledig in handen kwam van de centrale overheid, de broederschap zelf hield op te bestaan. In de "Concessio Carolina" van 30 april 1540 besliste keizer Karel om het godshuis voor zichzelf te reserveren. Met de woorden "et seront chacun au oyr les comptes de ladite maison par notre dit bailli et les deux premiers echevins de notre dite ville de Gand" riep hij een nieuwe bestuursvorm in het leven waarbij de baljuw van Gent en de beide voorschepenen belast werden met het controleren van de rekeningen²⁹. Van de broederschap van Sint-Jacob is vanaf dat moment geen sprake meer.

Naast de bestuurders vonden nog een aantal andere mensen werk in het godshuis.

Eerst en vooral was er een ontvanger, die niet per se lid van de broederschap hoefde te zijn. Slechts acht van de 22 gekende ontvangers duiken immers terug op in de ledenlijsten van de broederschap, hetgeen ook het gevolg kan zijn van de onvolledigheid van de lijsten. De job stond overigens ook open voor vrouwen³⁰. In tegenstelling tot de bestuurders waren de ontvangers wel bezoldigd. Naast twee el laken per drie jaar kregen zij ook nog een jaarlijks pensioen van 25 tot 60 lb. par. (resp. begin en einde van de 15de eeuw). Doorgaans waren deze ontvangers geen onbemiddelde personen aangezien zij het godshuis bij financieel tekort geld konden voorschieten. De taak van de ontvanger bestond in het beheer van de bezittingen van het godshuis, waarover hij rekenschap moest afleggen aan de bestuurders, die hem in geval van wanbeheer konden afzetten.

De huismeester en de "meesterigghe" voerden het dagelijks beheer van het godshuis. De huismeester vergezelde de ontvanger op zijn tochten naar de bezittingen van het godshuis, misschien in de hoedanigheid van vertegenwoordiger van de proveniers, want zowel de huismeester als de "meesterigghe" waren steeds proveniers. De "meesterigghe" beheerde de keuken van het godshuis, waar de voeding voor de armen in het gasthuis werd gemaakt. Verder zorgde zij ervoor dat alles goed verliep in het gasthuis zelf. De "cnape" was de klusjesman van het godshuis, het manusje-van-alles. In ruil voor zijn werk in het godshuis (voornamelijk onderhoudswerk) kreeg hij gratis kost en inwoon in het godshuis, samen met zijn gezin. Voor sommige taken werd hij nog eens extra vergoed, bijvoorbeeld sneeuw ruimen, graven delven, etc...³¹

Ook de kapel beschikte over enkele personeelsleden. Eerst en vooral de kapelaan, die doorgaans als provenier in het godshuis woonde. Hij hield de

²⁹ SAG, Stadscharter nr. 956, artikel 55, 30 april 1540.

³⁰ Van 1390 tot circa 1407 was de provenierster Ysabeele de Monteneere ontvangster van het godshuis.

³¹ SAG, 93 register LL, fo 319-322, 18 januari 1553.

S. MEERSSEMAN

dagelijkse missen en de jaargetijden in de kapel, al of niet opgeluisterd door het muziekspel van een orgelaar. De kosteres zorgde er voor dat tijdens de misdiensten alles in orde was in de kapel. Ook zij was doorgaans provenierster. Verder werd nog een orgelspeler vergoed voor zijn diensten tijdens de misdiensten in de kapel.

In tegenstelling tot de meeste andere liefdadigheidsinstellingen in Gent, had het stadsbestuur geen directe invloed op het beheer van het Sint-Jacobsgodshuis. In het godshuis van Sint-Jan-ten-dullen, het Rijke Gasthuis, het Wenemaershospitaal, het godshuis ter Nood Gods en het godshuis van Sint-Jan en Sint-Pauwel lag de oppervoogdij bij de schepenen van Gent. Enkel de godshuizen van de ambachten en van de Sint-Jorisschuttersgilde waren "privé"-instellingen, beheerd door een bijhorende vereniging. Het bestuur van deze instellingen (met name de ambachtelijke godshuizen) werd dan ook waargenomen door het ambachtsbestuur.

Wie zijn de bestuurders en proveniers ?

Om een antwoord te krijgen op deze vraag, gingen wij prosopografisch te werk. Allereerst werden de namen van bestuurders en proveniers, vermeld in de bronnen van de instelling zelf (rekeningen en charters), opgezocht. In een tweede fase werd de aldus opgestelde namenlijst aangevuld met gegevens uit de schepenregisters, ledenlijsten van diverse ambachten, reeds gepubliceerde prosopografische lijsten, etc... Tenslotte werden deze gegevens groepsmatig bestudeerd.

Gezien de bewaarde bronnen voornamelijk uit de vijftiende en zestiende eeuw dateren, ligt de nadruk dan ook op deze periode.

Indien we uitgaan van de veronderstelling dat de ambtstermijn van de vijf bestuurders reeds in de dertiende eeuw drie jaar bedroeg, dan komen we voor de periode 1270 - 1540, de door ons bestudeerde periode, tot een theoretisch maximum aantal bestuurders van ongeveer 450³². Tweehonderddrieënzestig, of 58,44 %, kennen we ook bij naam. Met circa 60 % kunnen we, onzes inziens, een goed beeld geven van het bestuur van het godshuis gedurende de 15de en 16de eeuw (de meeste gegevens dateren immers uit deze periode)³³.

³² We nemen hiervoor het aantal jaren dat we in ons onderzoek bestreken, delen dit door drie omdat elke termijn drie jaar duurde en vermenigvuldigen dit met het aantal bestuurders per termijn. Dit geeft de volgende rekensom.

$$270 : 3 * 5 = 450$$

³³ Het percentage stijgt overigens tot 84,78 % indien we het zouden berekenen enkel op het aantal bestuurders dat deze functie waarnam in de 15de

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

De loopbaan van deze bestuurders zullen we op drie punten nagaan. Ten eerste hun activiteiten in het godshuis zelf, ten tweede hun bezigheden in het stadsbestuur en ten derde in het bestuur van ambachten.

Ten eerste hebben we dus de bestuurders in het godshuis zelf. Van de 263 gekende bestuursleden waren er 49 (18,63 %) ooit deken, 232 (88,21 %) waren ooit bestuurder en 19 personen (7,22 %) waren zowel deken als bestuurder (weliswaar in verschillende termijnen). De vernieuwing lijkt dus zeer sterk te zijn in het bestuur. Maar wanneer we merken dat heel wat bestuurders hun functie twee of drie maal uitoefenden, ligt de situatie anders.

| aantal functies | als deken | % | als bestuurder | % | bestuurder of deken | % |
|-----------------|-----------|--------------|----------------|--------------|---------------------|------------|
| 1 | 37 | 14,06 | 169 | 64,26 | 181 | 68,82 |
| 2 | 10 | 3,80 | 54 | 20,53 | 64 | 24,33 |
| 3 | 2 | 0,76 | 8 | 3,04 | 14 | 5,33 |
| 4 | 0 | 0 | 1 | 0,38 | 2 | 0,76 |
| 5 | 0 | 0 | 0 | 0 | 2 | 0,76 |
| totaal | 49 | 18,63 | 232 | 88,21 | 267 | 100 |

Tabel voorstellende het gemiddeld aantal functies in het godshuis.

Ruim 31 % van de bestuurders/dekens kwam terug voor een tweede termijn, een fenomeen dat vooral bij de bestuurders in trek schijnt geweest te zijn. Van de 232 kwamen er maar liefst 63 of 27,25 % meerdere malen in het bestuur voor. Procentueel is het aandeel van de terugkerende dekens echter vrijwel gelijk, namelijk 24,48 % of 12 personen op 49. De vernieuwing van het bestuur was dus eerder aan de beperkte kant aangezien slechts 2/3 van het bestuur nieuw was. Dit had anderzijds wel het voordeel dat er steeds iemand was die wist hoe de vork in de steel zat en die aldus voor enige continuïteit zorgde in het bestuur van de instelling. Andere functies in het godshuis werden zelden door bestuurders of ex-bestuurders uitgeoefend. Vijf bestuurders werden later ook ontvanger, drie huismeester en slechts één verlaagde zich tot klusjesman, alles samen niet meer dan 3 % van de gekende bestuurders.

In verband met de verdeling van de bestuurders over de diverse deel-parochies van de broederschap, mogen we, op basis van de verdeelsleutel die gehanteerd werd bij de samenstelling van het bestuur, zoals hoger vermeld, veronderstellen dat de spreiding als volgt zou zijn : 20 % voor Sint-Jans,

en 16de eeuw. Voor de periode 1401-1540 berekenen we een aantal bestuurders van 230 in 46 termijnen. Daarvan kennen we er 195 of 84,78 %.

S. MEERSSEMAN

Sint-Niklaas, Sint-Michiels en O.L.V., 13,33 % voor Sint-Jacobs en 6,66 % voor H.Kerst. Het resultaat dat we bekomen op basis van de gegevens die we hebben voor 134 (50,93 %) bestuurders, wijkt hier echter sterk van af.

| Parochie | aantal | % totaal | % v/d gekende | verwacht % |
|---------------|------------|--------------|---------------|------------|
| Sint-Jans | 48 | 18,25 | 35,82 | 20 |
| Sint-Niklaas | 33 | 12,54 | 24,62 | 20 |
| Sint-Jacobs | 33 | 12,54 | 24,62 | 13,33 |
| O.L.V. | 11 | 4,18 | 8,20 | 20 |
| H. Kerst | 5 | 1,90 | 3,73 | 6,66 |
| Sint-Michiels | 4 | 1,52 | 2,98 | 20 |
| totaal | 134 | 50,93 | 100 | 100 |

Tabel met de verdeling over de diverse parochies.

De oorzaak hiervan ligt ongetwijfeld in het rommelige karakter van de voornaamste bron om de parochiale herkomst van de bestuurders te achterhalen : de ledenlijsten van de broederschap van Sint-Jacob³⁴. Deze werden in principe per parochie bijgehouden, maar in praktijk werden leden van sommige parochies soms, zonder vermelding van de eigenlijke parochie, ingeschreven in de lijst van een andere parochie. Bovendien werden niet alle leden ingeschreven, vermits we slechts 112 van de bestuurders in deze lijsten konden terugvinden. Anderzijds werden sommige leden in twee of drie lijsten ingeschreven.

Een tweede actieterrein van de bestuurders, naast dat in het godshuis zelf, was dat van de stadsdienst. Het voornaamste ambt daarbij was uiteraard dat waar de schepenzetel aan verbonden was. Maar liefst 146 (55,51 %) bestuurders kwamen in de schepenlijsten voor, waarvan 111 (42,18 %) in de schepenbank van de Keure, 110 (41,82 %) in de schepenbank van Gedeele en 78 (29,65%) zelfs in beide banken. Het aantal schepenmandaten was als volgt verdeeld :

³⁴ Zie voetnoot 3.

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

| aant func | Keure | kum | % | Ged. | kum | % | beide | kum | % |
|--------------|------------|------------|--------------|------------|------------|--------------|------------|------------|--------------|
| 1 | 30 | 30 | 11,40 | 60 | 60 | 22,81 | 33 | 33 | 12,54 |
| 2 | 19 | 49 | 7,22 | 32 | 92 | 12,16 | 24 | 57 | 9,12 |
| 3 | 29 | 78 | 11,02 | 9 | 101 | 3,42 | 26 | 83 | 9,88 |
| 4 | 10 | 88 | 3,80 | 4 | 105 | 1,52 | 20 | 103 | 7,60 |
| 5 | 12 | 100 | 4,56 | 2 | 107 | 0,76 | 13 | 116 | 4,94 |
| 6 | 5 | 105 | 1,90 | 2 | 109 | 0,76 | 11 | 127 | 4,18 |
| 7 | 2 | 107 | 0,76 | 0 | 109 | 0 | 8 | 135 | 3,04 |
| 8 | 3 | 110 | 1,14 | 1 | 110 | 0,38 | 2 | 137 | 0,76 |
| 9 | 0 | 110 | 0 | 0 | 110 | 0 | 4 | 141 | 1,52 |
| 10 | 1 | 111 | 0,38 | 0 | 110 | 0 | 0 | 141 | 0 |
| 11 | 0 | 111 | 0 | 0 | 110 | 0 | 1 | 142 | 0,38 |
| 12 | 0 | 111 | 0 | 0 | 110 | 0 | 3 | 145 | 1,14 |
| tot | 111 | 111 | 42,18 | 110 | 110 | 41,81 | 145 | 145 | 55,10 |

Tabel met het aantal schepenambten.

De grote meerderheid had 1 tot 3 mandaten gedurende zijn carrière (78 in de Keure en 101 in Gedeele). Slechts een kleine minderheid wist tot 12 mandaten te verwerven (32 in de Keure en 9 in Gedeele). De zwaargewichten komen dus uit de belangrijkste schepenbank van Gent, de schepenbank van de Keure.

Van 118 (44,85 %) bestuurders konden we ook achterhalen tot welk politiek "lid" ze behoorden. De weverij leverde hierbij 34 bestuurders of 12,92 % van de 263 gekende (of bijna 1/3 van de 118 waarvan we het lid kennen), terwijl de neringen 67 bestuurders aanbrachten (respectievelijk 25,47 % van het totaal van 263 en 56,77 % van de gekende 118). Het derde lid, de poorterij was goed voor 17 personen (6,46 % of 14,41 % van de gekende 118). Het grootste aantal gaat dus naar de neringen (56,77 %).

| lid | aantal | % van totaal | % van de gekende |
|---------------|------------|--------------|------------------|
| weverij | 34 | 12,92 | 28,82 |
| neringen | 67 | 25,47 | 56,77 |
| poorterij | 17 | 6,46 | 14,41 |
| totaal | 118 | 44,85 | 100 |

Verdeling per "lid" van de bestuurders.

S. MEERSSEMAN

Berekenen we dit op basis van de gegevens in verband met de effectieve beroepen, die we kennen voor 61 personen (23,19 % van het totaal), dan bekomen we het volgende resultaat :

| lid | aantal | % van 61 |
|----------|--------|----------|
| weverij | 20 | 32,78 |
| neringen | 41 | 67,22 |
| totaal | 61 | 100 |

Verdeling per "lid" volgens de gegevens over de beroepen.

Vergelijkbaar dus met wat we hoger vermeldden (28,82 % en 56,77 %), maar niet gelijk aan de verdeling in het Gentse stadsbestuur. Tien schepenambten waren immers gereserveerd voor de weverij en evenveel voor de neringen, d.i. telkens 38,46 %, terwijl de poorterij zes zetels bezette of 23,07 %. Dat de neringen in het bestuur van het Sint-Jacobsgodshuis zo sterk vertegenwoordigd zijn, kan wellicht verklaard worden door de onvolledigheid van de gegevens waarover wij beschikken. Het is anderzijds ook mogelijk dat de door ons berekende situatie wel degelijk met de realiteit overeenkomt. Er waren immers 53 neringen in Gent en het was tot deze ambachten dat het merendeel van de bevolking behoorde en niet tot de weverij of de poorterij. De samenstelling van het bestuur van het godshuis zou dus in zekere mate de samenstelling van de Gentse bevolking weerspiegelen : een kleine selecte groep poorters (ca. 14,41 %), een ietwat ruimere groep wevers (ca. 28,82 %) en een ruime groep arbeiders uit de kleine neringen (ca. 56,77 %). In elk geval was het al dan niet behoren tot een bepaald politiek lid geen doorslaggevend argument om iemand in het bestuur te verkiezen. Er zit immers geen regelmaat in de verdeling van de vijf bestuursposten over de drie leden, hoewel een verdeling met één poorter, twee wevers en twee neringen toch vaak voorkomt³⁵. Zowel in het bestuur, als onder de leden van de broederschap en het godshuis van Sint-Jacob vinden we dus vertegenwoordigers van de elite van de drie leden, waardoor deze instelling misschien kan beschouwd worden als een middel om de strakke horizontale stratificatie in de middeleeuwse maatschappij te doorbreken.

Naast de schepenambten waren er uiteraard ook nog andere ambten in stadsdienst, met name het overdekenschap van de weverij en de neringen. Deze functie was overigens niet onbelangrijk, daar de overdekens een beslissende invloed uitoefenden op de aanduiding van de schepenen van de

³⁵ O.a. in 1398-1401, 1429-32, 1432-35, 1441-44 O.a. in 1398-1401, 1429-32, 1432-35, 1441-44, 1447-50. Opvallend is dat dit precies de jaren zijn waarin het systeem van de drie leden het stadsbestuur volledig bepaalde.

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

weverij en de neringen. Drieëntwintig bestuurders (8,74 %) namen één of meerdere maal het overdekenschap waar. Doorgaans cumuleerden deze aanzienlijke mannen hun overdekenschap met één of meerdere schepenambten.

| aantal mandaten | aantal | % van het totaal | % van de gekende | Kumulatief % |
|-----------------|-----------|------------------|------------------|--------------|
| 1 | 7 | 2,66 | 30,43 | 30,43 |
| 2 | 9 | 3,42 | 39,13 | 69,56 |
| 3 | 4 | 1,52 | 17,39 | 86,95 |
| 4 | 1 | 0,38 | 4,34 | 91,29 |
| 5 | 0 | 0 | 0 | 91,29 |
| 6 | 2 | 0,76 | 8,71 | 100 |
| totaal | 23 | 8,74 | 100 | 100 |

Aantal overdekenschappen dat bestuurders waarnamen.

Wat de andere functies in stadsdienst betreft moeten we ons beperken tot een drietal. Zeven stadsklerken (2,66 % van het totaal) waren ooit bestuurder van het godshuis. Onder de bestuurders telden we ook 17 ontvangers of boekhouders van de stad (6,46 %) en 53 stede- of herekiezers of commissarissen (20,15 %). Het gaat in hoofdzaak om stede- en herekiezers (resp. 34 en 21). De enige twee commissarissen waren echter niet de eerste de beste, namelijk Lievin van Pottelsberghe en zijn schoonbroer Charles Clayssone (zie lager).

S. MEERSSEMAN

| aantal functies | aantal | % v/h totaal | % v/d gekende |
|-----------------|-----------|--------------|---------------|
| 1 | 17 | 6,46 | 32,08 |
| 2 | 14 | 5,32 | 26,42 |
| 3 | 7 | 2,66 | 13,21 |
| 4 | 10 | 3,80 | 18,87 |
| 5 | 3 | 1,14 | 5,66 |
| 6 | 1 | 0 | 1,88 |
| 7 | 0 | 0 | 0 |
| 8 | 0 | 0 | 0 |
| 9 | 0 | 0 | 0 |
| 10 | 0 | 0 | 0 |
| 11 | 0 | 0 | 0 |
| 12 | 1 | 0,38 | 1,88 |
| totaal | 53 | 20,14 | 100 |

Aantal stadsklerken, ontvangers en kiezers onder de bestuurders.

Negentien personen bekleedden nog 11 andere functies op een lager échelon : erfscheiders, vindere, ontvanger van de issue, stadsbode, presentmeester, voogd over een ander godshuis, kerkmeester, Heilig Geestmeester, deken van een broederschap.

Een derde terrein waar de bestuurders zich, buiten het godshuis en het stadsbestuur, nuttig maakten was dat van de vele ambachten. Aldus doken in het bestuur van de diverse Gentse gilden 34 bestuurders van het godshuis (12,92 %) terug op. Gezien het aantal neringen (53) en het grote aantal vertegenwoordigers van de neringen in het bestuur van het godshuis (56 %), is dit vrij weinig. De oorzaak ligt wellicht in het ontbreken van uitgebreid bronnenmateriaal omtrent de ambachten. Heel wat dokumenten over de gilden werden immers tijdens de Gentse opstand tegen keizer Karel vernield. Negenentwintig personen (85,29 % van de 34) waren ooit deken van een gilde en 15 (44,11 %) hielden het bij de functie van gezwoorene.

Tenslotte willen we als algemene opmerking in verband met de loopbaan van de bestuurders van het godshuis vermelden dat de meeste bestuurders in het godshuis binnenkwamen nadat ze reeds een aanzienlijke loopbaan achter de rug hadden of terwijl ze zich nog aan het opwerken waren. Het element van prestige en eer speelde wellicht een grote rol bij degenen die het bestuur van het Sint-Jacobsgodshuis op zich namen.

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

Enkele concrete gevallen.

We beperken ons hier tot enkele vooraanstaande Gentse families die meerdere bestuurders of dekens leverden aan het Sint-Jacobsgodshuis. Onvermeld blijven o.a. Clays en Jan van Hoedevelde, Pieter Hueribloc, Ghiselbrecht en Jan Mayhu, Jan en Lodewijc van Wijchuis, Wulfram Wulframs en vele andere vooraanstaanden uit de Gentse politieke milieu's.

De familie de Baenst leverde in het begin van de 16de eeuw maar liefst vijf bestuursleden aan het godshuis. Vier van hen waren één of meerdere malen deken, de vijfde slechts bestuurder. Anthuenis, Bussaert, Gillis en Roeland waren afstammelingen van mer Roeland de Baenst, ridder, heer van Axpoele en Hansbeke, raadsheer van Filips de Goede en grootbaljuw van de Vier Ambachten. Alle vier begonnen ze hun carrière in het godshuis op de gegeerde dekenstoel, hetgeen duidelijk wijst op hun grote invloed en prestige. Olivier, de vijfde telg uit de de Baenst-dynastie is niet meteen terug te vinden onder de directe afstammelingen van mer Roeland, maar hij behoorde ongetwijfeld tot een minder fortuinlijke tak van de de Baenst-familie. In het testament dat deze Olivier in 1510 voor de Keure liet bevestigen werd een zekere Roeland de Baenst immers als executeur vermeld³⁶. Hij bracht het echter niet verder dan ontvanger van het godshuis circa 1500 en bestuurder van de instelling circa 1505.

Samen overheersten ze als deken of bestuurder het bestuur van het godshuis tussen 1499 en 1540. Ongetwijfeld verleenden zij door hun hoge afkomst heel wat prestige aan de liefdadigheidsinstelling.

Drie leden van de familie van der Brugghen waren actief in het godshuisbestuur, namelijk Clays en meester Jan als deken en Adriaen als bestuurder. Adriaen was bestuurder in 1514-16 en verleende zijn vrouw Lysbette Bennins in 1516 een provende, een praktijk waartegen in 1523 nochtans werd gereageerd. Meester Clays werd in 1496 voor het eerst deken van het godshuis. Hij stond toen nog aan het begin van zijn politieke loopbaan, in tegenstelling tot Jan (wellicht de zoon van meester Clays), die op het einde van zijn carrière stond toen hij in 1508 deken werd.

Vader en zoon Pien waren elk twee maal bestuurder tussen 1529 en 1539 en behoorden beiden tot het ambacht van de droogscheerders. Vader Lievin Pien kende een uitzonderlijk voorspoedige loopbaan : tot vijf maal toe zetelde hij in de schepenbank van de Keure, drie maal was hij overdeken van de neringen en stedekiezer,... Zijn einde staat hiermee echter in schril contrast. Tijdens de Gentse opstand van 1539 werd de hoogbejaarde Lievin - hij was toen

³⁶ SAG, 301 nr. 44, fo 216.

S. MEERSSEMAN

ongeveer 75 jaar (Lievin werd dus pas op de zeer gezegende leeftijd van 65 jaar voor het eerst bestuurder in 1529) - als zondebok naar voren geschoven door de toenmalige schepenen. Het volk verweet hem dat hij zou geholpen hebben bij het ontvreemden van privileges uit het "Secreet" en daarom werd hij op 23 augustus 1539, na gruwelijke foltering, onthoofd.

Zijn zoon, Philips Pien, bracht het er beter van af dan zijn vader, ook al behoorde hij tot het godshuisbestuur op het moment van de confiscatie door keizer Karel in 1540. Hij schijnt dan ook buiten het godshuis niet politiek actief geweest te zijn. In de schaduw van de Sint-Niklaaskerk leidde hij een rustig leven "ten Pitte" recht tegenover de herberg "de Clocke" van zijn vader.

Met Lievin van Pottelsberghe zijn we aanbeland bij de meest invloedrijke, machtige en meest prestigieuze deken (drie maal) van het godshuis³⁷. Hij had zich opgewerkt tot één van de meest vooraanstaande vertrouwelingen van de vorst, zowel binnen de stedelijke Gentse politiek als in het centrale bestuur. Daarnaast liet hij zich niet onbetuigd als weldoener : acht provenden in het Alijnsgodshuis, studiebeurzen voor arme scholieren... De functie die hij in het godshuis bekleedde was echter in hoofdzaak honorifiek aangezien hij gedurende zijn drie ambtsperiodes niet één keer is meegeweest met de ontvanger en de andere bestuurders tijdens hun bezoeken aan de bezittingen van het godshuis.

De invloed van Lievin van Pottelsberghe in het godshuis liet zich ook voelen via Wulfaert Snibbele, bestuurder in 1520-22 en oom van Lievin, maar ook via Charles Clayssone, bestuurder in 1532-34 en 1538-39, schoonbroer van Lievin en eveneens betrokken in de centrale vorstelijke administratie. Als man van het centrale bestuur had Charles de eer om in het laatste godshuisbestuur Oude Stijl te zetelen.

Vijf bestuursleden kwamen uit de familie van der Zickelen. Reeds in de veertiende eeuw werd Jan (1) tot deken gekozen in de periode 1344-46. De traditie werd hersteld toen Victor in 1426-28 bestuurder werd. Pas in 1450 begon een echte van der Zickelen-trilogie met Clays. Hij verdween gedurende twee jaar tijdens zijn ambtsperiode van het toneel, wellicht tengevolge van de Gentse opstand tegen Filips de Goede. Zijn zonen zetten de familietraditie verder. Jan (2) en Philips werden beiden deken van het godshuis, respectievelijk in 1484-86 en 1490-92.

³⁷ Zie hiervoor ook : H. De Ridder-Symoens, "Lievin van Pottelsberghe en het onderwijs te Gent in de zestiende eeuw", *H.M.G.O.G.*, XXXII, 1978, p. 101-31 en XXXIV, 1980, p. 125-41. Lievin van Pottelsberghe is overigens de enige bestuurder waarvan we een portret kennen (zie zelfde artikel).

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

De stamvader van de de Rijke-club was de advocaat meester Pieter de Rijke, een man die in 1475-77 bestuurder werd van het godshuis en daarnaast nog drie maal schepen van de Keure, één maal schepen van Gedeele en één maal overdeken van de weverij. Hij overleed in 1503-04 als lid van de Broederschap van Sint-Jacob.

Zijn zoon Francois werd tweemaal bestuurder (1505-07 en 1511-13), maar was vooral actief als advocaat in de Raad van Vlaanderen van 1498 tot 1521³⁸. Hij stelde zich in 1514 ook borg voor de ontvanger van het godshuis Beernaert de Cupere.

Zijn broer Pieter was eveneens twee maal bestuurder (1529-31 en 1536-37) en advocaat in de Raad van Vlaanderen. Het was in deze laatste functie dat hij meerdere malen het godshuis verdedigde tijdens de rechtszaak tegen Jan Roelands (zie lager). Hij betaalde in 1529-30 het capellegeld voor de nieuwe provenierster Lysbette Bosmans.

Er waren echter nog andere de Rijkkes in het godshuis actief : Anthuenis, broer van meester Francois en zelf ook advocaat, was lid van de broederschap; Pieter, filius Francois, zoon van de bestuurder Francois en eveneens lid van de broederschap.

Mergriete de Clerc, die als weduwe van Joos de Rijke provenierster was in het godshuis van 1513 tot 1545.

De symbiose tussen het godshuis en haar bestuurders.

Zoals uit bovenstaand overzicht mag blijken, waren de bestuurders van het godshuis niet de eersten de besten. Méér dan de helft onder hen had één of meerdere schepenfuncties in Gent waargenomen, al dan niet aangevuld met andere ambten op een lager échelon.

De relatie tussen het godshuis en haar bestuurders was dan ook van symbiotische aard, waarbij zowel het godshuis als de bestuurders voordeel hadden.

De bestuurders ontleenden prestige aan het godshuis. Indien ze nog aan het begin van hun politieke loopbaan stonden vormde een bestuursfunctie in het godshuis een soort leerschool voor wat hen later nog te wachten zou staan. Bovendien was het een manier om in een bepaald politiek milieu binnen te geraken en om politieke relaties op te bouwen. Wanneer het einde van de carrière in zicht was, vormde het godshuis een mogelijkheid om zich geleidelijk en eervol terug te trekken uit de Grote Politiek.

Diverse andere redenen zetten de politici er eveneens toe aan om een bestuurderspost in het godshuis te versieren. Een reden die veel bestuurders

³⁸ J. Monbaillyu, "Rycke, Frans de, advocaat bij de Raad van Vlaanderen, rechtsgeleerde", *N.B.W.*, XI, kol. 672-76, Brussel, Paleis der Academieën, 1981.

S. MEERSSEMAN

voorwenden was de devotie voor de heilige Jacobus, de reden waarom zij allen lid werden van de broederschap. Liefdadigheid vormde dan ook één van de drijfveren van de bestuurders. Het beheer voeren over een instelling die aan armen, behoeftige pelgrims en hulpbehoevende ouderlingen voeding en onderdak verschafte, was immers een goed werk dat door God zeker zou beloond worden in het hiernamaals. Net als bij de devotie moet ook het belang van deze reden echter sterk gerelativeerd worden. Belangrijker waren het prestige en de roem die een functie in een dergelijke liefdadigheidsinstelling met zich meebrachten. Het was eveneens een ideaal milieu om vele politieke contacten te leggen, die bij een politieke carrière goed van pas konden komen. Tenslotte vormde het persoonlijk materieel gewin één van de motieven. Het is dan wel zo dat de bestuurders niet rijkelijk vergoed werden voor hun diensten, maar het komt wel geregeld voor dat de bestuurders zichzelf, hun familie of collega's voorzagen van provenden die in feite voorbehouden waren voor arme ouderlingen. We hoeven enkel het voorbeeld van Adriaen van der Bruggen aan te halen. In 1516 kreeg zijn vrouw, Lysbette Bennins, immers een plaatsje in het godshuis.

De relatie tussen godshuis en bestuurders was echter een tweesnijdend zwaard. Het godshuis ontleende immers veel prestige aan zijn bestuurders, zeker als het ging om politieke kanonnen als Lievin van Pottelsberghe, de clan de Baenst, Lievin Pien, etc... Misschien werden deze invloedrijke heren zelfs speciaal aangetrokken om deze reden. Het valt immers op dat deze machtige heren zelden of nooit meegingen op rondreis langs de domeinen van het godshuis hetgeen op het in hoofdzaak honorifieke karakter van de bestuursfuncties en met name van het dekenschap kan wijzen.

Proveniers

Aan de hand van rekeningen en charters van het godshuis is het mogelijk om een totaal van 209 namen van proveniers bij elkaar te krijgen. Om in te schatten welk percentage dit ongeveer is van het aantal proveniers dat ooit in het godshuis is opgenomen in de periode 1290-1540, hebben we een aantal gegevens nodig³⁹. We moeten immers de capaciteit van het godshuis en de evolutie van die capaciteit kennen. Daarnaast is het nodig een schatting te maken van de gemiddelde duur van een provenierschap.

Wat dit aantal betreft, kunnen we naar elders in deze bijdrage verwijzen. Kort samengevat schommelt het aantal gedurende de 14de en 15de eeuw rond 20, om circa 1510 te stijgen tot 35. Rekening houdend met deze evolutie en in de theoretische veronderstelling dat een provenier slechts één jaar in het godshuis

³⁹ De oudste vermelding van proveniers in het godshuis dateert immers van 1290-91 in SAG, stadscharter nr. 162, fo 2 ro; editie M. Gysseling, *op. cit.*, nr. 93.

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

verbleef, berekenen we een theoretisch maximum aantal proveniers van 5300 voor de periode 1290-1540.

Het tweede probleem is moeilijker op te lossen. Voor slechts 105 (50,23 %) van de 209 gekende proveniers kennen we ook de (tenminste minimale) duur van hun verblijf in het godshuis. De duur van een verblijf kon zeer sterk variëren : van slechts één jaar tot meer dan veertig jaar. Alles bij elkaar levert dit een gemiddelde van 16,114 jaar op⁴⁰.

Nu kunnen we het theoretisch aantal proveniers van 5300 delen door de gemiddelde verblijfsduur van 16,114, hetgeen een totaal aantal van 331,25 proveniers oplevert. Van deze 331,25 proveniers kennen we er 209 of 63,09 %, een voldoende aantal om een representatief beeld te geven van de proveniers in het Sint-Jacobsgodshuis.

Een kleine meerderheid van de gekende proveniers waren vrouwen, namelijk 116 (55,5 %), terwijl slechts 93 mannen (44,49 %) terug te vinden waren. Het is dus duidelijk dat het Sint-Jacobsgodshuis niet exclusief aan vrouwen was gereserveerd, zoals voor andere instellingen wel het geval was (bv. Godshuis van Sint-Jan en Sint-Pauwel).

Over de "burgerlijke stand" van de proveniers weten we minder. Onder de 209 gekende proveniers waren er 19 weduwen (9,09 %) en slechts één weduwnaar (0,47 %), misschien een gevolg van de hogere levensverwachting voor vrouwen. Daarnaast leefden er nog 31 echtparen (62 personen of 29,66 %). Dit is bijna een derde en vrij veel vermits in de meeste andere godshuizen getrouwde koppels immers geen provende konden krijgen (o.a. het Alijnsgodshuis, Sint-Jan en Sint-Pauwel,...).

Het berekenen van de leeftijd van de proveniers bij hun overlijden, blijft een riskante zaak. We nemen echter aan dat de proveniers (tenminste) veertig jaar waren bij hun intrede, vermits dit een voorwaarde was die aan kandidaat-proveniers werd opgelegd (zie hoger)⁴¹. Op basis van deze veronderstelling bekomen we de volgende cijfers :

⁴⁰ Alle verblijfsduren samen opgeteld komt men op een totaal van 1692 jaar. Gedeeld door 105 proveniers, levert dit een gemiddelde op van 16,114 jaar op.

⁴¹ Onze berekening is dan ook puur hypothetisch en louter indicatief.

S. MEERSSEMAN

| leeftijd | aantal | percentage | kumulatief |
|----------|--------|------------|------------|
| 40-45 | 14 | 13,33 | 13,33 |
| 45-50 | 21 | 20 | 33,33 |
| 50-55 | 22 | 20,95 | 54,28 |
| 55-60 | 16 | 15,24 | 69,52 |
| 60-65 | 10 | 9,52 | 79,04 |
| 65-70 | 5 | 4,76 | 83,80 |
| 70-75 | 7 | 6,67 | 90,47 |
| 75-80 | 6 | 5,72 | 96,19 |
| 80-85 | 4 | 3,81 | 100 |
| totaal | 105 | 100 | 100 |

Leeftijd van de proveniers bij overlijden.

Tachtig procent van de 105 proveniers waarvan we de duur van hun provenierschap kennen, bereikte niet de leeftijd van 65 jaar bij hun overlijden. De anderen waren ouder, en sommigen zelfs heel oud, zelfs volgens onze normen. Vier proveniers genoten immers meer dan veertig jaar van een provende en gezien men bij intrede veertig jaar moest zijn, betekent dit dat deze personen bij hun overlijden tenminste tachtig jaar oud waren.

In hoeverre waren de proveniers verwant met de bestuurders en in hoeverre is er dus sprake van favoritisme bij het verdelen van de provenden. Van 20 proveniers (bijna 10 %) weten we dat ze ooit zelf bestuurder waren of direct met een bestuurslid verwant waren. Dit moet met name in het begin van de 16de eeuw een ware plaag geweest zijn, aangezien de bestuurders zelf in 1523 een onderlinge overeenkomst door de schepenen van de Keure lieten bevestigen waarin ze erkenden dat de provenden moesten worden toegekend aan "aerme, chamele, urbane ende eerlic levende personen". Zij deden dit omdat voordien reeds meerdere malen provenden waren toegewezen aan bestuurders en/of hun vrouwen of verwanten⁴². Vermits een aantal van deze bestuurders-proveniers niet als echt onbemiddeld of zonder invloed kunnen bestempeld worden - enkelen waren meerdere malen schepen (Lievin de Bels, Lievin van der Boven, Jan Everwijn,...) -, moeten we de verklaring hiervoor wellicht zoeken in puur opportunisme. Een belangrijke reden om zich in een godshuis in te kopen, was immers de verzorging die men er kon krijgen in geval van zwakte of ziekte.

⁴² SAG, 301 nr. 78, fo 223 vo.

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

Concrete gevallen

Ook hier moeten we ons beperken tot enkele proveniers waarover we goed zijn ingelicht.

De eerste maal dat Jan Belkier opduikt is in 1438-39 wanneer hij 240 lb. par. provendegeld betaalt, wellicht als aankoopsom voor twee provenden, aangezien hij in 1450 als provenier, samen met zijn vrouw, afstand deed van al zijn bezittingen ten voordele van het godshuis. De totale waarde werd in het "testament" niet vermeld, maar kan enigszins geschat worden aan de hand van de opbrengst van de verkoop van Jan's bezittingen, door de meesteres aan de andere proveniers of geïnteresseerden van buiten de instelling. Zijn nalatenschap leverde het godshuis in 1467-68 maar liefst 183 lb. 12 s. par. op, d.i. ca. drie jaarlonen van een geschoold arbeider. De erfenis bestond uit baar geld, gebruiksvoorwerpen (waaronder zilveren riemen, tin- en aardewerk), hout en vlees. De begrafenis kostte het godshuis ruim 31 lb. par. zodat het saldo nog altijd zeer positief was voor het godshuis.

In 1453-54 kochten vader en zoon de Brune elk een provende voor de ronde som van 33 lb. gr. In het hen toegewezen huis mochten zij verbouwingen uitvoeren, ze mochten de huizen zelfs onderverhuren. Ze genoten beiden nog andere voordelen : zo verloor degene die hertrouwde wel zijn provende, maar de andere kreeg ze toegewezen, een heel handige manier om het huwverbod te omzeilen, want de "uitgestotene" zou zonder enige twijfel zijn provende terug gekregen hebben van de andere. Deze voorrechten, die bij andere proveniers niet voorkomen, danken de beide de Brunen ongetwijfeld aan de hoge som die ze op tafel legden bij hun intrede. Naast de intredesom werd het godshuis ook verrijkt met 171 lb. 6 d. par. bij de dood van Augustine in 1473-74. De "cateylen" werden pas verkocht na de dood van de langstlevende aangezien deze beide provenden kreeg bij overlijden van de andere.

Net zoals Jan Belkier was ook Ghiselbrecht de Meyere kapelaan in de kapel van het godshuis. Het feit dat hij provenier was, mag echter niet gezien worden als een loutere betaling in natura voor zijn diensten. Hij betaalde immers een niet onaardige aankoopsom van 8 lb. gr. in 1420, maar daar bovenop liet hij zijn bezittingen na aan het godshuis en deze brachten bij verkoop de aanzienlijke som van 407 lb. par. op.

Specifieke interesse van keizer Karel in het godshuis

In artikel 55 van de "Carolijnse Concessie" confisceerde keizer Karel het Sint-Jacobsgodshuis, een vreemde beslissing voor een privé-instelling. Een

S. MEERSSEMAN

beslissing die echter niet uit de lucht is komen vallen, aangezien keizer Karel reeds vòòr 1540 interesse in het godshuis toonde. Zes jaar lang verhitte een proces tussen de bestuurders van het godshuis en een zekere Jan Roelandts de gemoederen in het godshuis. De zaak nam een aanvang circa 20 juni 1531. Jan Roelandts, arm man, beschuldigde de bestuurders ervan dat ze hem geen provende in het godshuis wilden verlenen, hoewel hij volgens eigen zeggen deze provende van de keizer zelf gekregen had. Het geschil kwam meteen voor de Raad van Vlaanderen, maar protest van de schepenen van de Keure bracht de zaak terug in de schepenbank die in 1532 een voor Jan Roelandts nadelig vonnis velde. Argumenten van Jan Roelandts dat hij de provende van de keizer had gekregen werden van tafel geveegd met het argument dat de instelling gesticht was door particulieren, nooit enige dotatie van de graaf van Vlaanderen had genoten en dat de graaf nooit voordien enige provende had weggegeven in het godshuis. Jan Roelandts liet het hier echter niet bij en trok ten tweeden male met zijn zaak naar de Raad van Vlaanderen. Jarenlang sleepte het geschil aan tot de Raad van Vlaanderen op 31 augustus 1535 uitspraak deed, ditmaal in het voordeel van Jan Roelandts die de provende moest krijgen inclusief een schadeloosstelling voor de jaren dat hij niet had kunnen genieten van de provende. De bestuurders en schepenen lieten het er echter niet bij en zochten heil in de Grote Raad van Mechelen, die hen echter in het ongelijk stelde en besliste dat de "sententie van den voironnonden van onsen rade in Vlaenderen sorteren hueren vulcomen ende geheelen effecte"⁴³. In de loop van het jaar 1535-36 deed Jan Roelandts ook effectief zijn intrede in het godshuis, maar drie jaar later verwisselde hij reeds het tijdelijke met het eeuwige. Opvallend in de hele zaak is het feit dat de schepenen van de Keure consequent partij kiezen voor de bestuurders van het godshuis, wat doet vermoeden dat hier meer achter zit. Het lijkt er sterk op dat de centrale overheid probeerde om greep te krijgen op deze vrij grote en financieel gezonde instelling. Jan Roelandts beweerde immers dat hij de provende had gekregen van de almachtige keizer, waar we overigens geen bewijs van konden vinden. Uit geen enkele bron blijkt ook dat de vorst, in de hoedanigheid van graaf van Vlaanderen, persoonlijk of via zijn entourage ooit enige schenking aan het godshuis heeft gedaan.

De meeste bestuurders van het godshuis behoorden tot de stedelijke elite van Gent en dus moet de zaak Roelandts wellicht beschouwd worden als een soort voorafspiegeling van de confrontatie tussen de stedelijke macht en de centrale staat die voor Gent in 1540 zulke dramatische gevolgen zou hebben. Het kan immers geen toeval zijn dat de keizer precies het Sint-Jacobsgodshuis in de

⁴³ ARA, Grote Raad van Mechelen, register 835, fo 1207-13, 29 januari 1536 (n.s.).

"SENTE JACOPSHUUS UP NIEUWLAND"

Concessio Carolina confisqueerde en nadien niet meer teruggaf, zoals voor een reeks andere instellingen wel het geval was.

Nà 1540 was het immers inderdaad de keizer die de provenden in het godshuis verdeelde.

Conclusie

Het Sint-Jacobsgodshuis was een oude en respectabele Gentse liefdadigheidsinstelling die sinds de dertiende eeuw onderdak verleende aan armen, doorreizende pelgrims en hulpbehoevende ouderlingen. Het godshuis was in 1540 zo interessant dat keizer Karel het nodig vond om de instelling en haar bezittingen voor zichzelf te reserveren, iets wat wellicht ingegeven werd door de positieve financiële balans die jaar na jaar aan het bestuur werd voorgelegd (niet in het minst het gevolg van de overvloedige inkomsten die voortvloeiden uit het opnemen van proveniers). Tegenwoordig rest ons geen enkel architectonisch restant van de instelling, die in het politieke leven van het middeleeuwse Gent toch een niet te onderschatten rol heeft gespeeld.

Uit wat voorafging kunnen we dus besluiten dat het bestuur van het Sint-Jacobsgodshuis in grote mate fungeerde als een soort service-club, een politieke springplank naar de schepenbanken voor sommigen, een eindstation om zich geleidelijk terug te trekken uit de actieve politiek nà een succesvolle carrière, voor anderen. Dit bestuur mocht dan wel op "democratische" wijze gekozen zijn, toch zat het vol met politieke figuren van de bovenste plank, wat er op kan wijzen dat we hier met méér dan zo maar een liefdadigheidsinstelling te doen hebben. Het zijn overigens niet alleen enkelingen die het tot bestuurder brachten, maar ook ware "clans" of "dynastiën" van politieke mannen die overwegend tot de poorterij behoorden of er sterk bij aanleunden. Dit is met name het geval in het begin van de zestiende eeuw, toen de dekens en bestuurders overwegend deel uitmaakten van het centraal bestuur of aan de kant ervan staan. Denken we maar aan mensen als Lievin van Pottelsberghe en verwanten, de clan de Rijcke, de De Baensten, de van der Bruggens. Dit verklaart meteen ook de poging van Keizer Karel om greep te krijgen op de instelling via de zaak Jan Roelandts.

De rol van de broederschap van Sint-Jacob op Nieuwland mag in dit alles zeker niet onderschat worden. Het is via deze broederschap dat men toegang kreeg tot het bestuur van het godshuis. De broederschap was ook het kader waarin men jaarlijks samenkwam (zondag na 25 juli) en om de drie jaar een maaltijd verorberde waarop de nieuwe bestuurders werden verkozen.

Hoe dan ook was het bestuur van een dergelijke instelling waar in dergelijke mate belangrijke politici of burgers zaten een ideaal milieu om contacten te leggen en dingen te bereiken in een informeel kader die men op de

S. MEERSSEMAN

**schepenbanken of in de wandelgangen van het stadhuis niet kon bereiken.
Dergelijke verenigingen bestaan op de dag van vandaag nog.**